

Životné prostredie

Peter Medveď, Dana Gavalierová, Viera Minarovičová

Úvod

Životné prostredie ako téma prirodzene presahuje do mnohých iných oblastí fungovania štátu a spoločnosti a preto nie je celkom dobre možné ochranu životného prostredia úzko ohraničiť. Príkladom tohto konštatovania je fenomén klimatickej krízy a ničenie ekosystémov, ktoré majú nespochybniteľné dopady na iné spoločenské problémy - napríklad migračná kríza v globálnom kontexte, v našom kontexte dopady na zdravie ľudí, dopady na poľnohospodárstvo, miestny rozvoj a iné.

Táto skutočnosť sa odráža aj v spracovaní tejto kapitoly - napr. legislatívny rámec týkajúci sa životného prostredia je oproti iným oblastiam pomerne rozsiahly.

Čo je však pre tento dokument osobitne dôležité, mimovládne organizácie, ktoré sú bežne rámcované ako "zelené", svojim záberom veľmi často presahujú úzko ponímanú oblasť ochrany životného prostredia do iných rezortov - poľnohospodárstvo, lesníctvo, energetika, vodné hospodárstvo, doprava, turizmus a venujú sa advokačným a protikorupčným aktivitám.

S touto širšou definíciou súvisí tiež fakt, že mimovládne organizácie zo životného prostredia v minulosti aj v súčasnosti často vstupovali a vstupujú do kampaní a riešenia káuz, ktoré súvisia so skvalitňovaním demokracie ako takej. Dobrým príkladom je aktívna rola týchto organizácií pri prijímaní kvalitného zákona o slobodnom prístupe k informáciám v r. 2000 aj neskoršia obrana jeho hlavných princípov pri snahách o „zmäkčenie“ tohto dôležitého zákona.

Ďalším príkladom širšieho záberu environmentálnych organizácií sú projekty "Sokratov inštitút" a "Komenského inštitút", ktoré hoci vznikli na pôde environmentálnej organizácie CEEV Živica, predstavujú úspešné snahy o zmeny vo vzdelávaní univerzitných študentov, resp. učiteľov.

Pre mimovládne organizácie z oblasti životného prostredia je charakteristická ich vzájomná solidarita, ktorá dostáva priestor „príležitostne“ alebo v pozorovateľných vlnách, napríklad pri kampani proti ťažbe v Tichej a Kôporovej doline po veternej kalamite vo Vysokých Tatrách v rokoch 2005-07, kde organizácie združené v Ekofóre podporovali kampaň Lesoochranárskeho zoskupenia VLK. Napriek relatívne vysokej miere solidarity sa environmentálnym organizáciám nedarí vytvoriť jednotnú vplyvnú platformu, ktorá by strategicky reprezentovala ich záujmy, najmä voči štátu, i keď pokusov o jej vytvorenie bolo viacero, najvplyvnejšou sieťou je Ekofórum, ktoré má zastúpenie v Rade vlády SR pre mimovládne neziskové organizácie.

Strategické dokumenty a právna úprava

Východiskom pre národnú legislatívu v oblasti životného prostredia sú dohovory medzinárodnej úrovne, ku ktorým SR pristúpila a právne predpisy EÚ. Strategický rámec na národnej úrovni je potom výsledkom transponovania týchto dokumentov do našej legislatívy.

Medzinárodné dohovory v oblasti životného prostredia

Pre budúcu orientáciu vývoja z pohľadu životného prostredia je kľúčovým strategickým dohovorom Agenda 2030 pre udržateľný rozvoj („Agenda 2030“) Organizácie Spojených národov. Agenda 2030 stojí na 17-tich cieľoch udržateľného rozvoja (SDGs - Sustainable Development Goals). SR sa k implementácii Agendy 2030 prihlásila uznesením vlády č. 95/2016. Následne v gescii MŽP SR vznikla v súlade s cieľmi Agendy 2030 "Stratégia environmentálnej politiky SR do roku 2030, prijatá vo februári

2019. Tu je dôležité poznamenať, že na príprave stratégie sa v rámci pracovných skupín pre jednotlivé témy významnou mierou podieľali odborníci a odborníčky z MVO.

Z pohľadu účasti verejnosti má osobitnú dôležitosť “Dohovor o prístupe k informáciám, účasti verejnosti na rozhodovacom procese a prístupe k spravodlivosti v záležitostiach životného prostredia”, tzv. “Aarhuský dohovor”. Pristúpením k tomuto dokumentu sa v roku 1998 Slovenská republika zaviazala k prijatiu legislatívy, ktorá zabezpečuje prístup verejnosti k informáciám o životnom prostredí a tiež možnosť zúčastňovať sa na rozhodovacích procesoch týkajúcich sa životného prostredia. Premietnutím Aarhuského dohovoru do slovenskej legislatívy sú najmä zákon č. 211/2000 Z.z. tzv. zákon o slobodnom prístupe k informáciám a zákon č. 24/2006 Z.z. tzv. zákon o posudzovaní vplyvov činností na životné prostredie (EIA), ktorý definuje práva verejnosti, ale aj obcí a miest zapájať sa do všetkých rozhodovacích a posudzovacích procesov, ktoré sa týkajú životného prostredia.

Nasleduje **zoznam medzinárodných dohovorov**, ktoré sú pre MNO dôležitou oporou v argumentácii pre ochranu životného prostredia, alebo sú východiskom pre spoluprácu MVO so štátom: UNESCO - Program Človek a Biosféra (MAB); Dohovor o medzinárodnom obchode s ohrozenými druhmi voľne žijúcich živočíchov a rastlín (CITES); Dohovor o ochrane európskych voľne žijúcich organizmov a prírodných stanovišť (Bernský dohovor); Dohovor o mokradiach (Ramsarský dohovor); Dohovor o ochrane sťahovavých druhov voľne žijúcich živočíchov (Bonnský dohovor); Dohoda o ochrane populácií európskych netopierov; Dohovor o biologickej diverzite; Parížska dohoda – Rámcový dohovor Organizácie Spojených národov o zmene klímy. Obdobne sú pre činnosť slovenských MVO dôležité **Európske dohovory**: Dohovor o spolupráci pri ochrane a využívaní rieky Dunaj; Európsky dohovor o krajine; Rámcový dohovor o ochrane a udržateľnom rozvoji Karpát; Dohovor Európskej hospodárskej komisie OSN o ochrane a využívaní hraničných vodných tokov a medzinárodných jazier.

Základné právne predpisy Európskej únie tvoria východiská pre slovenskú legislatívu, ale často sú aj oporou pre advokačné aktivity environmentálnych organizácií.

Viacere základné **strategické dokumenty SR v oblasti životného prostredia** vznikali za participácie MVO: už vyššie spomínaná Stratégia Environmentálnej politiky SR do roku 2030; Stratégia adaptácie SR na nepriaznivé dôsledky zmeny klímy; Národná stratégia ochrany biodiverzity na Slovensku; Vodný plán Slovenska; Národná stratégia rozvoja cyklistickej dopravy a cykloturistiky v SR. Napriek využitiu odborných kapacít pri tvorbe týchto politik však štát nevytvára efektívne nástroje, aby sa MVO mohli podieľať aj na ich realizácii.

Základné právne predpisy SR rámčujúce oblasť životného prostredia: právo na priaznivé životné prostredie a právo na včasné a úplné informácie o stave životného prostredia o príčinách a následkoch tohto stavu zaručuje občanom Ústava SR.

Starostlivosť o životné prostredie a ochrana jednotlivých zložiek životného prostredia a je ďalej definovaná v osobitných právnych predpisoch.

Kľúčové otázky a dôležité témy pre MVO v oblasti životného prostredia

Aj v čase spracovania tohto dokumentu sa environmentálne MVO aktívne zapájajú do spoločenského diania. Pozorovateľný je fenomén prechodu lídrov MVO do politiky, či už vo voľbách do Európskeho parlamentu alebo vo voľbách do Národnej rady SR. Z káz a kampaní z ostatného obdobia vo verejnosti zarezonovala iniciatíva za záchranu lesov My sme les. Na dôležitosti naberajú témy ochrany biodiverzity a klimatická kríza. MVO sa dlhodobo snažia o skvalitnenie environmentálnej výchovy na školách aj v mimoškolskom vzdelávaní, príkladom je dlhodobý projekt CEEV Živica Zelená škola. Cez zvyšovanie povedomia a analytické aj advokačné aktivity sa environmentálne organizácie snažia o

zmeny v manažmente krajiny, ochrane vody (Iniciatíva na ochranu pitnej vody Za našu vodu), energetike, doprave (Kampaň Do práce na bicykli) a pod.

V tejto súvislosti je na škodu veci slabá pozícia rezortu Ministerstva životného prostredia pri presadzovaní záujmov ochrany životného prostredia a tiež skutočnosť, že Ministerstvo životného prostredia a jeho podriadené inštitúcie sú opakovaním priamymi aktérmi korupčných káuz a tunelovania verejných zdrojov (kauza emisné kvóty, kauza kompy cez Dunaj).

Finančná podpora, možnosti financovania

Environmentálne neziskové organizácie z pohľadu získavania zdrojov pre svoje aktivity na Slovensku nemajú jednoduchú pozíciu. V oblasti individuálneho darcovstva a podpory od malých a stredných firiem sa prejavuje skutočnosť, že životné prostredie a jeho ochrana nie je verejnosťou vnímané ako dôležitá priorita. V porovnaní s nespokojnosťou s nízkymi príjmami, so zdravotníctvom, sociálnymi problémami je ochrana životného prostredia dlhodobo na nižších miestach rebríčka problémov. V oblasti darcovstva a filantropie je tak podpora environmentálnych projektov skôr obsahom programov spoločenskej zodpovednosti zahraničných firiem.

V oblasti verejných financií štát pri podpore environmentálnych organizácií v doterajšej existencii Slovenskej republiky zlyháva - nevytvára pre ne priestor pre čerpanie fondov EÚ, Envirofond, ktorý je kľúčovým dotačným nástrojom MŽP je pre MVO prakticky dostupný v minimálnej miere.

Štát tiež doteraz nevytvoril priestor, kde by environmentálne organizácie mohli byť dodávateľmi potrebných verejnoprospešných služieb (napríklad environmentálna výchova, starostlivosť o environmentálne hodnotné lokality atď.) a z toho dôvodu táto zložka nepredstavuje pre environmentálne MVO zdroj príjmov.

Verejné financie

Možnosti financovania mimovládnych organizácií v oblasti životného prostredia z verejných zdrojov predstavujú hlavne také dotačné mechanizmy, ktoré sú zamerané širšie (aj na iné témy) a tieto organizácie si v nich musia hľadať svoju niku. Príkladmi týchto zdrojov sú dotačné schémy miestnych a regionálnych samospráv, ktoré majú v oblasti podpory aj ŽP, Finančné mechanizmy EHP (Granty EHP a Nórske granty, Švajčiarsky finančný mechanizmus), grantové výzvy v rámci EŠIF (napr. Interreg), International Visegrad Fund.

Príkladmi podpory osobitne zameranej na problematiku životného prostredia sú dotácie MŽP, Envirofond, alebo finančný nástroj EÚ LIFE. Ministerstvo životného prostredia organizuje grantovú schému Zelený vzdelávací fond.

Za veľké sklamanie možno označiť Operačný program Kvalita životného prostredia v rámci EŠIF 2014-2020, kde MVO dostali minimálny priestor pre získanie podpory.

Nadácie

Medzi najviac známe nadácie, ktoré sa profilujú ako zdroje pre mimovládne organizácie v oblasti životného prostredia sú Nadácia Ekopolis, Nadácia Pontis, Stredoeurópska nadácia a viaceré komunitné nadácie aktívne na miestnej úrovni. Treba však konštatovať, že tieto nadácie nedisponujú vlastnými nezávislými zdrojmi a prostriedky na projekty prerozdeľujú ako "sprostredkovatelia" verejných finančných mechanizmov (napr. granty EHP) alebo firemných darov, resp. z asigácie 2% právnických osôb.

Firmy a firemná filantropia

Po zavedení inštitútu asigácie 2% (v realite je podiel zaplatenej dane z príjmov na osobitné účely závislý na využití možnosti poukázať zároveň dar na verejnoprospešné účely) prakticky všetky veľké firmy postupne vytvorili vlastné firemné nadácie, do ktorých poukazujú svoje 2%. Tieto prostriedky následne prerozdeľujú cez grantové programy. Vyslovene na tému životného prostredia nie je zameraná žiadna z týchto nadácií. Medzi nadácie, ktoré vo svojom portfóliu ponúkajú podporu

zahŕňajú životné prostredie v rámci širšieho zamerania (napr. cez komunitný alebo regionálny rozvoj) patria Nadácia SISp (partnerstvá s vybranými enviro MVO), Nadácia SPP (Grantový program Regióny), Nadácia VÚB (Komunitné granty), Nadácia EPH (Grantový program Životné prostredie), Nadácia Orange (program Komunitný rozvoj), Nadácia TESCO (Vy rozhodujete, my pomáhame). Viaceré firmy poskytujú podporu cez nadačné fondy zriadené v iných nadáciách, príkladmi sú nadačné fondy v nadácii Pontis (napr. Nadačný fond dm drogerie markt).

Individuálne darcovstvo

Individuálne darcovstvo nepredstavuje silnú stránku financovania environmentálnych MVO. Ako bolo uvedené vyššie, tieto MVO tu "súťažia" s organizáciami z iných oblastí, ktoré ľudia vnímajú ako dôležitejšie - deti, zdravie a pod. V oblasti životného prostredia na Slovensku nie je zbierka, ktorá by bola obdobou Dňa narcisov, Bielej pastelky alebo Hodiny deťom. Najvýznamnejšou zbierkou v tejto oblasti je zbierka LZ VLK Kúp si svoj strom, ktorá od r. 1997 vzbierala vyše 280 000 € použitých na odkúpenie lesných území pre súkromné rezervácie.

Kľúčoví aktéri

Mimovládne organizácie pôsobiace v ochrane prírody na Slovensku začali vznikať začiatkom 90-tych rokov, v súčasnosti majú za sebou takmer 30 ročnú tradíciu pôsobenia a viaceré z nich aj v súčasnosti predstavujú významných aktérov. Zároveň je potrebné uviesť, že aj organizácie, ktoré vznikali od začiatku 90-tych rokov, nadväzovali na formálne aj neformálne ochranárske iniciatívy prítomné v spoločnosti v období socializmu. Ochránárske iniciatívy boli aj dôležitými aktérmi zmeny režimu na pluralitnú demokraciu.

Medzi organizáciami, ktoré možno považovať za významné v 90-tych rokoch a v prvej dekáde po roku 2000 sú však aj také, ktoré postupne svoju činnosť utlmili. Tento fenomén sa vzťahuje napr. na väčšinu základných organizácií Slovenského zväzu ochrancov prírody a krajiny, ktoré v 90-tych rokoch tvorili významnú časť slovenského ochranárskeho hnutia.

Mimovládne organizácie pôsobiace v ochrane prírody sa zameriavajú na široké spektrum aktivít a oblastí. Ďalej uvádzame najaktívnejšie MVO pre vybrané oblasti:

Oblasť ochrany lesov: *Lesoochranárske zoskupenie VLK*, ktorého cieľom je záchrana prirodzených lesov. Ďalšou organizáciou v oblasti ochrany prirodzených lesov je OZ Prales. V súvislosti s problematikou ohrozenia biotopov hlucháňa hôrneho a lesov v Národnom parku Nízke Tatry vznikla v roku 2017 občianska iniciatíva *My sme les*, ktorá spája viaceré iniciatívy venujúce sa lesom.

Oblasť ochrany vôd: Významnou organizáciou v oblasti ochrany vôd je *Združenie Slatinka*. Viaceré iniciatívy aktívne v tejto téme iniciovali v 2016 založenie koordinačnej platformy *Za živé rieky*. Mimovládna organizácia *Ľudia a voda* bola aktívna hlavne v 90-tych rokoch a počas prvej dekády po r. 2000.

Oblasť ochrany a manažmentu krajiny: *Bratislavské regionálne ochranárske združenie BROZ*, ktorého hlavnou činnosťou je ochrana a obnova vzácných prírodných území. Organizácia pôsobí v oblasti Dunajských luhov, v rámci Bratislavy a taktiež v Bielych Karpatoch. Expertnou organizáciou v oblasti ochrany a obnovy nelesných ekosystémov, manažmentového plánovania v oblasti ochrany prírody je *DAPHNE - Inštitút aplikovanej ekológie*. Na Slovensku pôsobí aj viacero regionálnych organizácií (Pre prírodu, OZ Pangaea, OZ Tilia, Gemerské grúne, etc.)

Oblasť ochrany vtáctva: Významnými organizáciami v oblasti ochrany vtáctva sú *Slovenská ornitologická spoločnosť/BirdLife Slovensko* a *Občianske združenie Ochrana dravcov*.

Oblasť rozvoja cyklistickej dopravy: V oblasti rozvoja cyklo dopravy majú celoslovenský záber *Nadácia Ekopolis, Slovenský cykloklub a OCI BB (kampaň Do práce na bicykli)*. Ďalšie organizácie pôsobia prevažne na miestnej a regionálnej úrovni - *Združenie Mulica v Žiline, Občianska cykloiniciatíva Piešťany, Cyklokoalícia Bratislava, Spolok na podporu skrášľovania Košíc, Kostitras Prešov, Združenie kRaj Nitra, Turčianska bicyklová skupina JUS*.

Oblasť environmentálneho vzdelávania: Najznámejšou organizáciou v oblasti environmentálneho vzdelávania je *Centrum environmentálnej a etickej výchovy Živica*. Aktivity organizácie sa zameriavajú predovšetkým na vzdelávanie a ekoporadenstvo. Medzi ďalšie organizácie venujúce sa environmentálnemu vzdelávaniu patrí *Ekologické vzdelávacie centrum SOSNA, Centrum environmentálnych aktivít - CEA TN, Slovenský skauting, Strom života* a i.

Oblasť rozvoja prírodného turizmu: *Nadácia AEVIS*, zameraná na vytváranie chránených území divokej prírody s prepojením na prírodne orientovaný turizmus.

Oblasť advokácie: *VIA IURIS* sa zameriava na posilňovanie možností účasti verejnosti v oblasti ochrany životného prostredia. Je partnerom v oblasti právnej pomoci mnohým iným organizáciám pri riešení legislatívnych otázok a káuz.

Oblasť zmeny klímy: Oblasť zmeny klímy sa venuje *Karpatský rozvojový inštitút*, ktorý pomáha mestám v tvorbe a implementácii klimatických politík.

V ostatnom období na zmenu klímy začalo upozorňovať aj mládežnícke hnutie *Fridays for future*, v rámci ktorého aj študenti na Slovensku organizujú klimatické štrajky.

Siete mimovládnych organizácií v oblasti životného prostredia

Sieťou mimovládnych organizácií v oblasti životného prostredia je *Ekofórum*, ktorá združuje 22 organizácií a ktorá má zastúpenie v Rade vlády pre mimovládne organizácie. Spoločné aktivity siete sú v ostatných rokoch utlmené, a organizácie spolupracujú viac pri jednotlivých kauzách. V roku 2015 vznikol *Slovenský ochranársky snem* ako zoskupenie aktivistov, vedcov a expertov aj politikov i osobností zo sveta médií a umenia. Ďalšou sieťou je *Špirála*, ktorá združuje organizácie venujúce sa environmentálnej výchove a vzdelávaniu.

Medzinárodné mimovládne organizácie pôsobiace na území Slovenska

WWF na Slovensku pracuje predovšetkým v oblasti ochrany pralesov a hospodárenia v lesoch, a ochrane veľkých šeliem. Ďalšou oblasťou, na ktorú *WWF* na Slovensku zameriava svoje aktivity je ochrana povodia Dunaja.

Priatelía Zeme. Organizácia pôsobí na Slovensku viac ako 20 rokov. V súčasnosti sa zameriava predovšetkým na rozvoj inteligentnej energetiky a vytváranie podmienok pre energetickú a ekonomickú sebestačnosť regiónov.

Greenpeace je nezisková mimovládna organizácia ochrancov životného prostredia aktívna vo viac ako 40-tich krajinách sveta. Na Slovensku sa organizácia zameriava najmä na klimatické zmeny, bezpečnú energiu, toxické znečistenie a udržateľné poľnohospodárstvo.

Orgán štátnej správy pre tvorbu a ochranu životného prostredia

Ústredným orgánom štátnej správy pre tvorbu a ochranu životného prostredia je Ministerstvo životného prostredia SR. Pozícia Ministerstva životného prostredia v porovnaní s inými rezortmi je relatívne slabá, čo jednak nezodpovedá rozsahu a dosahu environmentálnych problémov, ktoré je v spoločnosti potrebné riešiť. Zároveň to znamená, že environmentálne MVO na úrovni štátu často nemajú silného a spoľahlivého partnera, o ktorého by sa mohli oprieť pri presadzovaní verejnoprospešných záujmov, ktorý by pomohol škálovať úspešné inovatívne prístupy pri riešení

environmentálnych problémov a ktorý by pomáhal vytvárať prístup k verejným zdrojom na ich rozvoj a činnosť.

Významné aktivity smerujúce k rozvoju danej oblasti

Za jedno z najvýznamnejších opatrení umožňujúcich efektívnu účasť mimovládnych organizácií na ochrane životného prostredia bolo prijatie Aarhuského dohovoru o prístupe k informáciám, účasti verejnosti na rozhodovacom procese a prístupe k spravodlivosti v záležitostiach životného prostredia. Na medzinárodnej úrovni bol podpísaný v r. 1998 a na Slovensku bol prijatý v r. 2005. Do Slovenskej legislatívy je transponovaný najmä zákonom o posudzovaní vplyvov na životné prostredie (EIA) 24/2006 Z.z.

Aktuálnou rámcovou politikou je Stratégia environmentálnej politiky SR do roku 2030 "Zelenšie Slovensko", schválená vládou SR vo februári 2019.

Na inštitucionálnej úrovni je dôležitým míľnikom založenie Inštitútu environmentálnej politiky v júli 2016. Vznikol ako analytický útvar pri Ministerstve životného prostredia SR a jeho poslaním je poskytovať analýzy a prognózy v oblasti životného prostredia pre slovenskú vládu a verejnosť.

Výskum o danej oblasti

Podľa výskumu na tému ochrany životného prostredia realizovaného koncom roka 2017 Sociologickým ústavom SAV, environmentálnym organizáciám dôveruje 58% opýtaných respondentov. Výskum bol realizovaný ako súčasť medzinárodného projektu výskumu európskych hodnôt (European Values Study – EVS) a analyzuje aj ďalšie postoje obyvateľov Slovenska k otázkam životného prostredia.

V 90-tych rokoch zohrávala pri dokumentácii environmentálnych tém dôležitú úlohu Spoločnosť pre trvalo udržateľný život založená v r. 1992 z iniciatívy prvého ministra životného prostredia Česko-Slovenska Josefa Vavrouška. STUŽ na Slovensku združovala približne 100 environmentálne orientovaných odborníkov, jej členmi boli profesionálni ekológovia, geografi, filozofi, fyzici, právnici, sociológovia, etnografi, ekonómovia, pedagógovia a ďalší.

Hodnotnou aktivitou z minulosti, ktorá zachytávala dianie, vývoj a trendy v oblasti životného prostredia, vrátane činnosti mimovládnych organizácií, boli kapitoly spracovávané ako súčasť Súhrnných správ o stave spoločnosti, vydávané Inštitútom pre verejné otázky. Autori v nich počas rokov 1997-2009 spracovali informácie o stave zložiek životného prostredia, činnosti rezortu a rezortných organizácií. Tieto správy sú aj cenným zdrojom informácií o vývoji spoločenských trendov vo vzťahu k životnému prostrediu a tiež o v danom čase aktuálnych kauzách a problémoch, kde dôležitú úlohu pri ich odhaľovaní a riešení zohrávali práve mimovládne organizácie.